

Zamonaviy adabiyotda non-ficshning o‘ziga hosligi

Shahnoza Berdiyeva,
Termiz davlat pedagogika instituti, (PhD)
E-mail:shat19@inbox.ru

Annotatsiya

Adabiy jarayon o‘zaro milliy-adabiy aloqalar va yaqinlashuvlar tizimi orqali amalga oshiriladi, Jahon adabiyotshunligi dinamik-sababiy munosabatlarni ta‘minlovchi progressiv harakatlar evolyutsiyasi, qiyosiy adabiyotshunoslikning maqsadi, GT. Garipovning ta‘kidlashicha: "milliy adabiy jahon adabiyotshunoslik paradigmaticasida qator adabiy hodisalar (asarlar, zo‘ravonlik, adabiy turlar, yilnomalar va boshqalar) tipolog va genetik, uning aniq mohiyati sifatida konkretlashtirilishi mumkin".

Kalit so‘zlar: hujjatning ustuvorligi, mualliflik janrlari, muallif obrazining tipologiyasi,

Специфика нон-фикшн в современной литературе

Аннотация

Поскольку литературный процесс реализуется через систему взаимообусловленных национально-литературных и межлитературных связей и схождений и обеспечивает динамически - эволюционное поступательное движение мировой литературы, то цель сравнительного литературоведения, согласно справедливому утверждению Г.Т. Гариповой, «может конкретизироваться до установления типологической и генетической сущности литературного явления (произведения, концепта, вида литературы, направления и т.д.) в парадигматическом диапазоне от национальной до мировой литературы».

Ключевые слова: Приоритет документа, авторские жанры, типология образа автора, авторское мировоззрение.

Tanlangan mavzuning **dolzarbligi** dominant hujjatli printsipga ega bo‘lgan adabiyotni qurishning o‘ziga xosligini etarli darajada o‘rganilmaganligi bilan belgilanadi.

Tadqiqotning maqsadi: zamonaviy adabiyotning badiiy o‘ziga xosligini asosiy hujjatli printsip bilan aniqlashdir.

Zamonaviy adabiyotshunoslik "non-fiction" atamasini G'arbda XX asr o‘rtalarida paydo bo‘lgan deb hisoblaydi. Shunday qilib, ushbu konstruksiyasining asarlari birma – bir nashr etiladi-Hunter Tomsonning "Do‘zax farishtalari" (1966) romani, Tomson Vulfning "Elektroproxlatic kislota matni" (1968), Jon Didoning "Va Baytlahmga kirdi" (1968). Tomas Vulf bu matnlarni "non-fiction" adabiyoti deb ataydi va hikoyani tashkil etishning quyidagi usullarini taklif qiladi: "...syujetni qurish usuli: sahnadan keyin syujetni qurish;

- dialoglarni tuzishning o‘ziga xos xususiyatlari: haqiqatga iloji boricha yaqinroq bo‘lgan dialoglar (stenografiya va asarda suhbatni so‘zma-so‘z takrorlashdan foydalanish, shu bilan asarning "hujjatli" qiymatini oshirish);

-uchinchi shaxsda hikoya qilish usuli, bu o‘quvchiga matnni yozuvchi-jurnalstning subyektiv nuqtai nazari emas, balki badiiy bo‘lmagan asar sifatida qabul qilish imkonini beradi; -tafsilotlarni tavsiflashga e‘tibor-belgilar (yurish, imo-ishoralar, nutqning xususiyatlari va boshqalar);

- haqiqatning grafik aksi, masalan, ovozli; - ong oqimiga o‘tish, birinchi navbatda sintaksis orqali."¹

Boshqacha qilib aytganda, T. Vulf "non-fiction" adabiyotining asosiy markerini haqiqat va ishonchga asoslangan hujjatli deb hisoblaydi.

Shu bilan birga, g‘arbiy Evropa tanqidida ushbu atamaning tug‘ilishi 1965 yilda T.Kapotening "Sovuq qonli qotillik" romani paydo bo‘lishi bilan bog‘liq. Muallifning o‘zi uni "nonfictional novel" deb nomlagan, chunki asar syujeti 1959 yilda Kanzas oilasining haqiqiy o‘ldirilishi tarixiga asoslangan. Ushbu asar bestsellerga aylandi va G‘arb mutaxassislarining fikriga ko‘ra, "reportaj romani" yoki "hujjatli roman" ning o‘ziga xos janrini yaratdi. Shu bilan birga, "ilmiy fantastika janri" tushunchasi bir vaqtning o‘zida paydo bo‘ladi. Xususan, fizik Stiven Xokingning matnlari va Tomas Vulfning tadqiqot kitoblari yangi yo‘nalish – eksperimental va tadqiqot "non-fiction"ning asoslarini yaratdi.

Rus adabiyotshunosligida bu tushuncha ancha keyinroq, yigirmanchi asrning oxirida paydo bo‘ldi va bugungi kunda nafaqat "fantastika" shakli, balki "fantastika bo‘lmagan adabiyot" so‘zi ham faol qo‘llanilmoqda. Xorijiy so‘zlar lug‘atida (2006) quyidagi ta‘rif berilgan: ... nonfiction / non-fikshn (ingl. pop-yo‘q, fantastika-fantastika; fantastika) - na roman, na hikoya, na hikoya bo‘lmagan nasriy adabiy asar; badiiy adabiyotga tegishli bo‘lmagan adabiyot "va lug‘at-ma‘lumotnoma" tushunchalar va atamalardagi ommaviy adabiyot " (2015) bu "adabiyotning o‘ziga xos janri" ekanligini ta‘kidlaydi. badiiy fantastikada kamdan-kam uchraydigan voqealar asosida hikoya chizig‘i qurilishi xarakterlidir. Bunday qarama-qarshi talqinlar shuni ko‘rsatadiki, ushbu kontsepsiya to‘g‘risida hali ham kelishuv mavjud emas.

Shuni ta‘kidlash kerakki, rus adabiyotshunosligida "non-fikshn" tushunchasining terminologik tavsifi masalasiga oid bir qator tadqiqotlar mavjud. Shunday qilib, N. B. Ivanova badiiy bo‘lmagan "bu haqiqiy nafis adabiyot, ammo fantastikasiz", deb ta‘kidlaydi, uni "erkin harakat va san‘at tomonidan boshqariladigan mualliflik fikrlari va uyushmalarining birlashishi orqali aniqlash mumkin. Non-fiction-bu fiction emas, balki badiiy yozuv doirasida (intellektual va badiiy nutq doirasida) qolgan hamma narsa. Men badiiy bo‘lmagan adabiyotni nafis adabiyotga bog‘layman-shunchaki kitoblarga emas, ular

¹Lounsberry B – The art of fact. Contemporary artist of non-fiction – N.Y.: Greenwood, 1990. – P. 210.

orasida matematika bo'yicha qo'llanmalar va veterinariya maslahati ham bo'lishi mumkin." Ma'lum bo'lishicha, zamonaviy adabiyotshunos badiiy adabiyotga urg'u beradi.

Boshqa bir rus tadqiqotchisi E. G. Mestergazi "badiiy bo'lmagan-bu adabiyotning badiiy va jurnalistik janri, uning asosiy xususiyatlari muallifning obrazli va estetik idrok prizmasi orqali voqealar va personajlarni sof realistik va hujjatli aniq tasvirlashdir"² deb hisoblaydi. Bundan tashqari, E. G. Mestergezi uni bir qator o'xshash tushunchalar va hodisalarni – "inson hujjati", "badiiy adabiyot", "ego hujjati" ni yopadigan adabiyot deb biladi va ushbu adabiyotning uchta vektorini aniqlaydi: "intellektual adabiyot" zamonaviy kitob biznesidagi tendentsiya sifatida; xulq-atvor psixologiyasi bo'yicha adabiyot, "hayot darsliklari", psevdodilmiy tadqiqotlar, ko'pincha faktlarga emas, balki faktoidlarga asoslangan, psevdohujjatli; fantastika ishtirokisiz haqiqatni ifodalaydigan adabiyot .

Yuqoridagilardan kelib chiqadiki, rus tadqiqotchisi badiiy adabiyotning barcha asarlarini va badiiy bo'lmagan asarlarni kontseptual sohaga fantastika bilan tanishtiradi. Bizning fikrimizcha, bu bayonot qonuniydir, chunki u fantastika va badiiy adabiyotlarni farqlash masalalarini olib tashlaydi va tanishtiradi. Bizning fikrimizcha, bu bayonot qonuniydir, chunki u fantastika va badiiy adabiyotlarni farqlash masalalarini rad etadi.

Shunday qilib, rus adabiyotshunosligida "non-fikshn" atamasini tavsiflashda badiiy, asoslilik, ishonchlilikka e'tibor qaratiladi. Olimlar, xususan, E. Mestergazi, badiiy adabiyotning barcha asarlarini, shuningdek, badiiy adabiyotsiz asarlarni badiiy bo'lmagan deb tasniflaydi, shu bilan birga ushbu adabiyotning uchta faktorini-"intellektual adabiyot, psevdokumentalistika va fantastikasiz adabiyot" ni ajratib ko'rsatishadi.

O'zbek adabiyotshunosligida "non-fikshn" atamasining tavsifi masalasi qo'yilmagan. O'zbekistonlik tadqiqotchilarning bir nechta asarlari mavjud bo'lib, ularda biz o'rganayotgan adabiyotlar tasodifan eslatib o'tiladi: "shunday qilib, an'anaviy realizm ruhida yaratilgan asarlar bilan bir qatorda, "badiiy bo'lmagan" asarlar, ommaviy adabiyotlar va modernistik xarakterdagi asarlar paydo bo'lishi haqida gapirish mumkin"; yoki badiiy adabiyot va jurnalistika chorrahasida paydo bo'lgan asarlar sifatida qaraladi:" zamonaviy o'zbek adabiyoti asarning janrlar, nashrlar, adabiy turlari (she'riyat,nasr, adabiyot va jurnalistika) chorrahasida paydo bo'lishi bilan tavsiflanadi..."³.

Xususan, jurnalist Erkin Abdurahmonovning ta'kidlashicha, kitob nashriyotidagi eng mashhur formatlardan biri badiiy bo'lmagan adabiyot bo'lib, o'ziga xos xususiyat sifatida badiiy bo'lmaganlikka urg'u beradi: "bugun noshirchilikda ommalashgan nobadiiy "badiiy bo'lmagan" nomi bilan yuritilayotgan adabiyot turiga kirgan mazkur kitobni o'qish foydadan holi bo'layotgani yo'q". (Hozirgi kunda kitob nashriyotida mashhur bo'lgan, "badiiy bo'lmagan" deb nomlangan bunday adabiyotning kitoblarini o'qish foydalidir).

² Местергези Е.Г. Литература нон-фикшн/nob-fiction: Экспериментальная энциклопедия. Русская версия. – М.: Совпадение, 2007. – С. 46.

³ Каримов Х. Бугунги насрининг хусусияти тамоийллари // Шарк юлдузи, 2013 – №3 – С. 142-149.

Shunday qilib, soxta bo‘lmagan atama hali O‘zbekistonning adabiy fikrining faol ilmiy qo‘llanilishiga kirmaganligini ta’kidlash kerak. Boshqacha qilib aytganda, O‘zbekistonda non-fikshn adabiyoti bo‘yicha tadqiqotlar mavjud emas, shuningdek, o‘zbek adabiyotida non-fikshn tushunchalarini ochib beradigan monografik tadqiqotlar mavjud emas.

Shuni ta’kidlash kerakki, badiiy bo‘lmagan adabiyot bir nechta segmentlarni o‘z ichiga oladi, ya’ni: badiiy bo‘lmagan adabiyot (xotiralar, kundaliklar, xatlar, avtobiografiyalar), ma’lumotnoma-entsiklopedik, qomusiy, badiiy bo‘lmagan, shuningdek, asosiy hujjatli tamoyilga ega badiiy nasr. Bizning ishimizda biz o‘zimizni bitta, eng adabiy bo‘lakning o‘ziga xos xususiyatlarini – dominant hujjatli tamoyilga ega bo‘lgan badiiy nasrni o‘rganish bilan cheklaymiz, chunki aynan shu qatlam zamonaviy badiiy adabiyotning ajralmas qismi hisoblanadi.

Shunday qilib, hujjatli nasr belgilarini o‘rganish tahlili og‘zaki ijodning ushbu turini asosiy xususiyatlarga ajratib ko‘rsatishda imkon beradi, masalan:

1. Aniqlik, ishonchlilik, haqiqiylik. Syujet ,faktlar va haqiqiy voqealarga asoslangan;
2. Hujjatlarni har tomonlama o‘rganish;
3. Haqiqiy qahramonlar;
4. Voqea sodir bo‘lganidan beri o‘tgan vaqt miqdori (vaqt va joy hissi);
5. Muallif "men"ining o‘ziga xos xususiyatlari;
6. Drama asarlari kabi kompozitsiya;
7. Hujjatli tasvirning o‘ziga xos xususiyatlari;
8. "Badiiy haqiqat sifatida sodda yozish";
9. Badiiy fantastikaning ozgina chayqalishi kabi.

Adabiyotlar:

1. Lounsberry B – The art of fact. Contemporary artist of non-fiction – N.Y.: Greenwood, 1990. – P. 210.
2. Каримов Х. Бугунги насрнинг хусусиятыва тамойиллари // Шарк юлдузи, 2013 – №3 – С. 142-149.
3. Местергези Е.Г. Литература нон-фикшн/нов-fiction: Экспериментальная энциклопедия. Русская версия. – М.: Совпадение, 2007. – С. 46.